

Püstəxanım Musayeva
ADU

XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ TƏLƏBƏLƏRDƏ LEKSİK BACARIQLARIN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *reseptiv lüğət, produktiv lüğət, denotativ məna, konnotativ məna.*

Key words: *reseptive vocabulary, productive vocabulary, denotative meaning, connotative meaning.*

Ключевые слова: *рецептивный словарь, производительный словарь, денотативное значение, коннотативное значение.*

Müasir dövrdə xarici dilin tədrisində əsas məqsəd dil haqqında yeni bilik və məlumatların öyrədilməsi deyil, dilin sistem halında ünsiyyət vasitəsi kimi mənimsənilməsidir. Tədris olunan xarici dildə ünsiyyət bacarıq və vərdişlərinin tələbələrə öyrədilməsinin əhəmiyyəti olduqca vacibdir. Tələbələr dil və nitq vahidlərindən fikir mübadiləsi məqsədilə istifadə edə bilmədikdə, bu zaman linqvistik biliklərin mənimsənməsi nəticəsi olmayan bir prosesə çevrilir. Bu məqsədlə hər bir dilin aspektlərinin (fonetika, leksika, qrammatika) və bunların tətbiq ediləcəyi nitq fəaliyyəti növlərinin (oxu, yazı, danışq, eşidib-anlama) mənimsənilməsi yüksək səviyyədə olmalıdır.

Dilöyrənənlərin lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsində başlıca amil sözün mənasının başa düşülməsidir. Məlumdur ki, nitqin əsas vahidi sözdür. Sözün əsas məzmun xəttinin dilöyrənən tərəfindən mənimsənilməsi lüğətlə işin əsasını təşkil edir. Söz əsas fikrin yaranması və ifadə olunması rolunu oynayır. Dilöyrənən, ilk olaraq sözün forma və tələffüzünü bilməlidir. Sözün mənasının izahı isə məzmun xəttindən asılıdır.

Sözlərin mənasını müəyyənləşdirmək üçün əsas vasitə sözlərin cümlə daxilində izahıdır. Bu vasitə sözün ilk növbədə həqiqi mənasını ortaya qoyur və dilöyrənənləri eşitmə prosesində onun mənasını başa düşməyə hazırladır. Lakin fikrin ifadə edilməsi dilöyrənən üçün kifayət qədər çətindir və bu zaman onların yüksək səviyyədə bilik, bacarıq və vərdişlərini nəzərdə tutur.

Xarici dil dərslərində lüğətin tətbiqi müxtəlif yollarla həyata keçirilə bilər:

- 1) obyektin nümayiş etdirilməsi, hərəkətlər, şəkillər, təsvirlər və s.;
- 2) sözlərin həqiqi mənalının xarici dildə açıqlanması (izah, sinonim və ya antonim, kontekstual məna).

Ana dilindən istifadə edilən metodlar isə aşağıdakılardır:

1) sözlərin, sözbirləşmələrinin, ana dilin müvafiq variantının dəyişdirilməsi;

2) tərcümə.

Əksər dilöyrənənlər dili öyrənməyə lüğətlə başlayır və bu onları öyrənmə prosesi zamanı müşayiət edir. Müəllimin tələbələrin lüğəti səmərəli öyrənmələrinə kömək etməsi olduqca vacib məsələdir. Burada lüğətin tədrisi və öyrənilməsi ilə əlaqədar, ilk növbədə, belə bir sual ortaya çıxır: sözü bilmək nə deməkdir? Aydındır ki, bu sualın düzgün bir şəkildə başa düşülməməsi ilə dilöyrənənlər lüğətin tədrisi və öyrənilməsi ilə bağlı effektiv strategiyaları müəyyən edə bilməz. Vang Qiang bu suala sadə bir cavab vermişdir: sözü bilmək onun tələffüzü və vurğusunu, orfoqrafik və qrammatik xüsusiyyətlərini, mənasını və sözün nəzərdə tutulan mənanı ifadə etmək üçün necə və nə vaxt istifadə edildiyini bilmək deməkdir [9].

Tədris prosesində sözü öyrənmək onun xüsusiyyətlərini öyrənməyi tələb olunur. Söz lüğətdə müəyyənləşdirilmiş birdən çox mənaya malik ola bilər. Belə ki, leksik ifadələri araşdırmaq daha məqsədəuyğun hesab edilir [1]. Sözdüzəltmə baxımından M.McCarthy iddia edirdi ki, “bir söz ən azı bir sərbəst morfemdən ibarətdir”. Məsələn “playing” iki morfemdən “play” və “-ing”-dən ibarətdir. “Do” başqa bir sərbəst morfem kimi, “-ing” isə təklikdə işlənməyən asılı morfemdir. Bununla yanaşı, söz tək morfemdən ibarət ola bilər. Məsələn: “drink, desk, do” və ya birdən çox morfemə də malik ola bilər. Məsələn: “repay” “re-“ ön şəkilçisi ilə, “employer” “-er” şəkilçisi ilə işlənməmişdir. Mürəkkəb sözlər bir mənaya malik olan iki və daha artıq kökdən ibarət ola bilər. Məs: “air-conditioning”. Bundan başqa dildə feili birləşmələr, məsələn “break down”, “take off”, “greenhouse”, “babysitter” kimi mürəkkəb sözlər, idiomlar və metaforalar kimi çoxtərkibli ifadələr də vardır. Bu sözlərin komponentləri və ardıcılığı sabit olduğundan, onlar bir forma kimi qəbul edilməlidir [5].

Bir sözün sadəcə formasını bilmək kifayət etmir. Tələbələr sözlərin formalarını və mürəkkəb sözləri bilirsə, o zaman, həmin sözlərin kontekstdəki mənalərini başa düşürlər. Tələbələrə idiomlardakı bütün sözlərin məlum olmasına baxmayaraq bəzən onların mənasını bilmədikləri müşahidə olunur. T.Hecə görə, leksikanı öyrənmək özündə sözün mənasının iki aspektini təhlil etməyi məcbur hesab edir. Leksikanın ilk aspekti onun həqiqi (denotative) və kontekstual (connotative) mənasını, ikinci aspekt isə sözlər arasındakı semantik əlaqələri ehtiva edir [3].

Həqiqi məna (denotative meaning) - sözün real ünsiyyət zamanı istifadə edilən denotativ mənası və ya leksik mənası, əşyaya edilən işarə və ya

onun adı kimi özünü göstərir. Sözün denotativ mənası sözün ilkin mənasıdır və öyrənmək üçün o, çox asan anlaşıla bilər.

T.Hecə görə, konnotativ məna sözün şərti mənasıdır [3]. Konnotativ mənaya hissləri göstərən, mənfi və ya müsbət münasibət bildirən sözlərin mənası daxildir. O, eyni zamanda izah edir ki, “konnotativ məna mədəni, siyasi, sosial və tarixi situasiyalarda özünü göstərir”. Metodist Penni Ur qeyd edir ki, “dog” sözünün denotativ (həqiqi) mənası “heyvan” olsa da, konnotativ (kontekstə uyğun) mənaya da malikdir. Həmin söz “dostluğu və sadıqlığı” bildirir. Amma müxtəlif mədəniyyətlərdə bu sözün müxtəlif kontekstual mənası da ola bilər [8].

Bu gün müasir təhsil sisteminin əsas məqsədi tələbələrin hərtərəfli dil bacarıqlarını inkişaf etdirməkdir. Müəllim tələbələrin xarici dilə yaxşı yiyələnməyin səmərəli yollarını tapmaqda onlara kömək etməli və dilöyrənənlərin leksik bacarıqlarını inkişaf etdirməlidir. Xarici dili öyrənmək dilöyrənənlərə aşağıdakıları əldə etməyə kömək edə bilər:

1) dil sərəstəsini hərtərəfli inkişaf etdirmək və dili real ünsiyyətdə istifadə etmək bacarığı;

2) müəyyən dil biliyinə yiyələnmək;

3) eşidib-anlama, danışmaq, oxu və yazı bacarıqlarına yiyələnmək.

Lüğətin öyrənilməsində əsas məqsəd sözü tanımaq deyil, onu mənimsəməkdir. Bu səbəbdən dilöyrənən xarici dildə daha çox söz ehtiyatına malik olmalıdır ki, situasiyadan asılı olaraq danışmaq zamanı hansı sözlərdən istifadə etməyi bilsin.

Xarici dilin tədrisində tələbələrdə lüğətin möhkəmləndirilməsi zamanı müəllim krosvord (bilməce), söz birləşmələri, cümlə qurmaq, cümlədə sözü və izahını seçmək, boş buraxılmış hərfləri yerinə qoymaq və s. kimi müxtəlif tapşırıq və çalışmalardan istifadə edir.

Lüğətin inkişaf etdirilməsi yeni sözlər üzərində işin son mərhələsidir. Tələbələrdə lüğəti inkişaf etdirməyin əsas üsulu tədris prosesində dialoq, rollu oyun, yazı və layihələr kimi müxtəlif üsullardan istifadə etməkdir.

Xarici dilin mənimsənilməsi zamanı lüğəti öyrənmək və öyrətmək çox vacibdir. Metodist C.Harmer qeyd edir ki, sözlər olmadan dilin qrammatik quruluşunu müəyyən etməyin mənası yoxdur [2]. Məşhur ingilis linqvisti C.Vilkins isə qeyd edir, “qrammatika ümumi nümunələri təşkil edir və lüğət isə nümunələrdə istifadə oluna bilən materialdır. Qrammatika olmadan dilöyrənənlərə çox az bir şey çatdırıla bilər, lüğətsiz isə heç nə çatdırıla bilməz” [10, 111].

İngilis dili lüğətini zənginləşdirmək sadəcə öyrənmək, sözləri və onların mənalərini xatırlamaq demək deyil. Onun özünəməxsus prinsipləri var.

İngilis dili lüğətini öyrənmək dili mənimsəmə prosesində əsas baza hesab edilir. Tədris prosesində tələbələr kifayət qədər lüğət ehtiyatını mənimsədiyi zaman, onlar dörd əsas bacarıqları əldə etmiş olur: eşidib-anlama, danışıq, oxu və yazı.

Birləşmələr (ifadələr) vasitəsilə ingilis dili lüğətinin zənginləşdirilməsi, müəyyən situasiyalarda sözlərin diqqətlə seçilib işlədilməsi vacib hesab edilir [2]. Sözlər müxtəlif ifadələrin tərkib hissələrində ola bilər, ingilis dili öyrənməyə öz lüğətlərini yalnız sözlərin mənalari ilə deyil, eyni zamanda onların tərkib hissələri ilə zənginləşdirməlidir. Məsələn, tələbələrə “take” sözünü izah edən zaman onlara həmin sözü ifadələrin tərkib hissəsində işlədərək “take off, take up, take away” və s. öyrətmək daha asan olar. Belə ki, sözlərin mənalari bil-məklə və bu ifadələri (birləşmələri) danışıqda istifadə etməklə tələbələr sözlərin çox hissəsini öyrənmiş olurlar. Bu səbəbdən, ingilis dilini öyrənməyə söz ehtiyatını sözlər və ifadələr vasitəsi ilə zənginləşdirməlidirlər.

Kontekstə uyğun məna ilə ingilis dili lüğətinin zənginləşdirilməsi, yəni bu zaman sözöyrənmə prosesində dilöyrənməyə sözün mənasının bütün situasiyalarda tətbiq edilmədiyini dərk edirlər. Sözün mənası ifadələrə (birləşmələrə) və frazalara görə dəyişir.

Xarici dildə lüğətin tətbiqi zamanı müəllim müxtəlif üsullar tətbiq edə bilər. Bu zaman müəllim lüğətlə işləmək metodunu seçərkən aşağıdakılara diqqət yetirməlidir:

- sözün xüsusiyyətinə;
- dilöyrənmələrin bilik səviyyəsinə;
- təlim mərhələsinə.

Lüğətin tədrisi və öyrənilməsi zamanı lüğət və produktiv lüğət arasında fərqin olması fikri müəllim və tələbələr üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Reseptiv lüğət, dilöyrənmələrin oxuduğu və ya dinlədiyi materialları başa düşə bildiyini, lakin şifahi və ya yazılı şəkildə avtomatik olaraq istifadə edə bilmədiyi sözləri ifadə edir. Produktiv lüğət isə öyrənmələrin oxu və ya dinləmə materiallarında dərk edə biləcəyi və anlaya biləcəyi, eyni zamanda şifahi və yazılı şəkildə avtomatik olaraq istifadə edə biləcəyi sözləri ifadə edir. Başlanğıc səviyyəsində dilöyrənmələr tərəfindən öyrənilən yeni sözlərin dərhal praktik istifadəsi mümkün ola bilər. Buna görə də həmin sözlər tez bir zamanda onların aktual lüğətinə daxil olur. Lakin dilöyrənmələr bəzi sözləri danışıq və yazıda tanıya və istifadə edə, bəzi sözləri isə oxu zamanı asanlıqla öyrənə bilər. Beləliklə, T.Hedc təklif edir ki, dilöyrənmələr sözün tanınmasından tutmuş onun avtomatik istifadə edilməsinə qədər, sözün daha geniş ifadə etdiyi məna mərhələləri və onun müxtəlif kontekstlərdə istifadə

edilməsi haqqında lüğəvi biliklərə malik olmalıdırlar [3]. O, həmçinin qeyd edirdi ki, bəzi sözlərin mənası şkalanın bəzən tanınma mərhələsində qalır və dilöyrənənin produktiv lüğətinə heç vaxt daxil ola bilmir. Belə ki, müəllim lüğətin tədrisi zamanı hansı sözlərin tələbənin produktiv və ya aktiv lüğətinə daxil olmağını özlüyündə aydınlaşdırmalı və onların şifahi və yazılı nitqdə bu sözlərdən avtomatik istifadəsinə kömək etməsi üçün xüsusi sinif işi təşkil etməlidir.

P.Neyşn qeydlərində reseptiv və produktiv lüğəti ətraflı tədqiq edərək reseptiv biliyə əsəidib-anlama zamanı sözün tanınması, sözün kontekstdə uyğun mənə verməsi, müxtəlif kontekstlərdə anlaşılmasına imkan verəcək konsepsiyanın müəyyən edilməsi, sözün cümlədə düzgün işlədilməsi və onun cümlədəki rolunu, produktiv mənada isə vurğu və sözün düzgün tələffüz edilməsi, müxtəlif kontekstlərdə ifadə edilən mənaları çatdırmaq üçün söz yaradılması, sinonimlər və onların qarşılığının verilməsini daxil etmişdir [6].

Beləliklə, ingilis dilində tələbələrdə leksik bacarıqların yaradılması üçün dilin özü müxtəlif söz birləşmələrindən ibarət sistem kimi nəzərdən keçirilərək öyrənilməlidir. Leksik yanaşmanı tətbiq etməklə dilöyrənənlərə tədqiqat aparmağa, sərbəst ünsiyyət qurmağa, bilikdən çox bacarıq nümayiş etdirməyə istiqamətləndirmək xarici dilinin öyrənilməsi prosesini daha səmərəli edə bilər. Leksik materialın təqdimatı və öyrənilməsi bir neçə yeni yanaşmaların, üsulların və metodik iş sisteminin tədris prosesinə daxil edilməsi sayəsində uğurlu nəticələr verə bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Coady J. Second language vocabulary acquisition through extensive reading. In J.Coady & T.Huckin (eds). Second Language vocabulary Acquisition Cambridge University Press., 1997.
2. Harmer J. The Practice of English Language Learning. 4 th edition, Pearson Education Limited, 2007, 448 p.
3. Hedge T. Teaching and Learning in the Language Classroom. Oxford: Oxford University Press, 2000.
4. Larsen-Freeman D. and Long M.H., An Introduction to Second Language Acquisition Research. 1991.
5. McCarthy M., Vocabulary. Oxford: Oxford University Press., 1990.
6. Nation P. Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge University Press, 2001, 477 p.
7. Stevick E.W. Teaching Languages: a Way and Ways. Rowley, M.A.: Newbury House, 1980.
8. Ur P. A Course in Language teaching: Practice and Theory. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

9. Wang Q. A Course in English Language Teaching, Beijing: High Education Press, 2000.
10. Wilkins D. A. Linguistics in Language Teaching. Edward Arnold. 1978.

Pustakhanim Musayeva

Summary

Development of students' lexical skills in teaching foreign languages

The article devotes to the importance of developing students' lexical skills in the teaching of foreign language. In order to develop students' lexical skills, it is important for them to have a high level of language aspects. Formation of students' lexical skills has a positive effect on the enrichment of vocabulary. For this reason, the development of students' lexical skills in the teaching of foreign language should be preferred. Methodical recommendations regarding the problem under consideration, including ways to use various relevant dictionaries are also studied here.

Пустаханим Мусаева

Резюме

Развитие лексических навыков студентов в обучении иностранным языкам

В статье рассматривается важность развития у студентов лексических навыков в обучении иностранному языку. Для того, чтобы развить лексические навыки студентов, им важно привить высокий уровень необходимых языковых аспектов. Формирование лексических навыков положительно сказывается на обогащении словарного запаса. По этой причине формирование лексических навыков в процессе обучения иностранному языку должно быть предпочтительным. Здесь также рассмотрены методические рекомендации относительно рассматриваемой проблемы, в том числе способы использования различных соответствующих словарей.

Rəyçi: ped.f.d.J.Mehrəliyeva